

Prahovean Vasile

A tiszta ész kritikája és az objektív megismerés megalapozása

Az újkori ismeretelméletek megalapozásában, a tapasztalat kimenetelében keletkező illúziók kiküszöbölése jelentős feladatnak számít. Ugyanis a Descartes által megfogalmazott tudományeszmé fényében, minden tudomány kizárólag megbízható és észszerűen igazolható elemekből építkezhet. Ezért a filozófiai vizsgálódás alapvető feladata, hogy a tapasztalás folyamatában megkülönböztesse a valóságos, szilárd alapokon nyugvó elemeket az illékony, fikciószerű képződményektől.

Az *Elmélkedésekben*¹ is átvett *nuovo methodo* követelménye szerint minden olyan „információ” elvetendő, amelynek bizonyosságában a legkisebb mértékben is kételkedhetünk. Ennek következtében az érzékelésből nem származhatnak szükségszerű és biztos ismeretek, mert mind a külső, mind a belső érzék egyaránt a tévedések és a fiktív állapotok elsajátításának melegágya lehet. A külső dolgok észlelésében bármikor érzékszalódások áldozatai lehetünk, sőt – ahogyan a viaszdarab példája illusztrálja – olykor maga az észlelt dolog mibenléte is kétséges, mert különböző körülmények hatására a felismerhetetlenségig változhat. A saját test evidenciáját fundáló belső érzékelés szintén nem alkot kivételt, hiszen a legnagyobb intenzitással bíró hús-vér élményeinket teljesen passzív testállapotok, mint az álom vagy a fantomtag esete idézhetik elő.

A belső érzékelés hitelességének cáfolataként használt álomargumentum tovább mélyíti a fundálási nehézségeket azáltal, hogy Descartes elismeri, lehetetlen olyan kritériumot megfogalmazni, amely egyértelműen megkülönbözteti azt, amit a valóságban észlelünk, attól, ami az álomban érzékelhető: „...mily gyakran meggyőz a megszokott, éjszakai nyugalom arról, hogy itt vagyok, ruha is van rajtam, s a tűznél ülök, holott valójában ruhámtól megszabadulva takarók közt fekszem! [...] S ahogy ezeket figyelmesen átgondolom, olyan nyilvánvalónak látom, hogy sohasem tudom biztos jelek alapján megkülönböztetni az álmot az ébrenléttől.”² Erről a pontról már a privát elmeállapotoktól független világ realitása is megkérdőjelezhető, azaz föltehetjük, hogy az összeálló világtapasztalat folyamata nem más, mint koherens álomként megjelenő fikciószerű élmények sora: „fölteszem tehát, hogy [...] valamely gonosz szellem, amely igen nagy hatalommal rendelkezik s ravasz is egyben, minden igyekezetével azon van, hogy megtévesszen engem. Fölteszem továbbá, hogy az ég, a levegő, a föld, a színek, az alakok, a hangok és valamennyi illúzió nem más, mint az álmok játéka.”³

Prahovean Vasile (1974) – PhD, filozófianár, Mihai Viteazul Kollégium Sepsiszentgyörgy; társult oktató, BBTE, Sepsiszentgyörgy, pszili@yahoo.com

¹ René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Ford. Boros Gábor. Bp. 1994.

² Uo. 27.

³ Uo. 30.

A gonosz csaló hipotézise olyan regisztert ingat meg, amely a tisztán értelmi evidenciák bizonyosságát is aláássa. A kételkedés folyamata az egyetemesen érvényesnek felfogott és elfogadott matematikai alaptételek hitelességének megvonásával éri el tetőfokát: „mi több, nem vihette-e végbe Isten azt is, hogy [...] tévedjek minden alkalommal, valahányszor csak összeadom a kettőt és a hármat, vagy valahányszor csak megszámolom a négyszög oldalait.”⁴ Másképpen fogalmazva, mi biztosítja, hogy a szükségszerű észigazságok a valóságot képezik le, és nem pusztán az elme – tökéletesnek tűnő – külső világra vetített fikciói?

Az eddigi fejtegetések alapján, tapasztalataink alakulását szervező két forrás – érzékelés és értelem – közül egyik sem elégíti ki teljes mértékben az apodiktikus bizonyosság követelményét. Kérdéses marad, hogy a határtalanul ingoványos talajon egyáltalán található-e olyan szilárd alap, mely minden megbízható tudás és tudomány támpontjává váljon. A mozdulatlan arkhimédészi pontot Descartes az én-ként tapasztaló szubjektumban azonosítja, hiszen „...aligha kétséges, hogy én is vagyok, ha egyszer engem téveszt meg!”⁵ Amennyiben az »én vagyok, én létezem« kijelentés (...) szükségszerűen igaz”,⁶ a tapasztaló tudat állandó prezenciaként fundálja a tapasztalati szituációk sorát.

A *vagyok* és a *létezem* lényegszerűen összefügg a *gondolkodás* képességével: „itt a felfedezés: a gondolkodás – van; egyedül a gondolkodás az, amit nem lehet elszakítani tőlem. Én vagyok, én létezem; ez bizonyos. De meddig? Hát mindaddig, amíg gondolkodom.”⁷ A *gondolkodom, tehát vagyok* azt az álláspontot érvényesíti, miszerint csak a tudatosan gondolkodó szubjektum képes igazából létezni, tapasztalni, valamint ismereteket elsajátítani. Míg a cogito érv közelségében Descartes az imagináció és az érzékelés képességét a *gondolkodó dolog* jellemzői közé sorolja, utólagos fejtegetéseiben mindinkább arra törekszik, hogy az én-vagyok-gondolkodom struktúraegységgel, a matematikai tudás rehabilitálásán keresztül, az objektív megismerést legitimálja, és a tévedés lehetőségét végérvényesen eloszlassa körülötte. A gonosz csaló személyét Isten váltja fel, a tökéletes létező, mind a megismerés, mind a jóság vonatkozásában. Az isteni gondviselés jóvoltából az emberi ész eleve birtokol tisztán és világosan elgondolható ideákat, amelyek egyszersmind a legnagyobb realitással bírnak. Ezek a matematikai-logikai igazságok, és maga Isten a garancia, hogy amennyiben tapasztalatainkat a veleszületett és a priori eszmékből vezetjük le, megbízható ismereteket szerzünk a világról, és nem esünk az illúziók csapdájába.

A karteziánus tudományeszmény az *ordo geometricus* és a *mathesis universalis* tanaiban teljeseedik ki. Az előbbi premisszaként fogadja el, „hogy a lét szerkezetét és a világrend felépítését képzeink logikai elemzése és rendszerezése révén tárhatjuk föl”;⁸ ehhez előbb a gondolkodás legelemibb és legevidensebb elemeihez kell odaférni, majd belőlük kiindulva – dedukció útján – minden tudást szilárdan megalapozni. A paradigmaként elterjedő *mathesis universalis* a matematikai tudást helyezi doktrínaszerűen minden tudomány alapjaként, mert általános tudományként tartalmazza mindazt, ami rendre és mértékre vonatkozik. A matematikai apparátus minden tudomány nélkülözhetetlen eleme, a tudományágak speciálisan alkalmazott matematikák, melyek révén szilárd tudást szerezhethetünk a valóság bizonyos részeiről.

⁴ Uo. 29.

⁵ Uo. 34.

⁶ Uo.

⁷ Uo. 36.

⁸ Tengelyi László: *Kant*. Bp. 1995. 25.

A matematikailag meghatározott tudománymodell általános elfogadottságától eltérően, a Descartes által megalapozott racionalista irányzat számos kifogással szembesült, leginkább a megismerés premisszáira vonatkozóan. Az ellenvetések jelentős része az empirizmus oldaláról érkezett: Locke cáfolja a veleszületett ideák elméletét, és a megismerésben használt fogalmakat az érzékelésből származtatja, míg Hume – azzal, hogy a kauzális kapcsolatokat a megszokásnak tulajdonította – tagadja az oksági viszonyok szükségszerű realitását. De az idea és valóság tárgy közt meghúzódó áthidalhatatlan szakadék spektruma leginkább Berkeley filozófiájában éled fel újra.

Bár az érzékelés döntően hozzájárul az ideák kialakulásához,⁹ az elménken kívüli valósághoz nincs közvetlen hozzáférésünk, mivel a dolog léte az idea észlelésével azonosul: „mert mi mások az említett objektumok, mint az érzékeinkkel észlelt dolgok, és mi mást észlelünk a saját ideáinkon vagy érzeteinken kívül.”¹⁰ Mivel minden létezés és észlelés az elme által működtetett ideákra redukálható, a külső anyagi testek léte közömbös ismereteink kialakulásának vonatkozásába. Berkeley három érvet is felhoz annak érdekében, hogy igazolja, a külső testek folyamatos létezése nem feltétele annak, hogy az ideák az elmében létezzenek. Először az érzetminőségek nem a dolgok tulajdonságai, hanem az elme affekciói: az ízek, a színek, a hideg, a meleg, sőt a kiterjedés és a forma mindig az észlelés módjától függenek, és nem feltétlenül a külső tárgyakról szolgáltatnak adatokat. Másodsor az értelem nem rendelkezik elégséges alappal ahhoz, hogy a rajtunk kívüli tárgyak létezését tételezze, mivel nem áll módjában a dolgok és ideák rendje közti szükségszerű összefüggésre következtetni. Harmadjára sokszor azt is tapasztalhatjuk, bár a fizikai tárgyak nincsenek ténylegesen jelen az észlelés folyamatában, az ideák befolyása az elmére mégsem szűnik meg áltál.

A Berkeley-féle idealizmus következményei elfogadhatatlanok az olyan koncepciók számára, amelyek a fizikai realitásra épülő megismerés megbízhatósága mellett kötelezik el magukat. Az *esse est percipi* elve alapján a valóságos ideákat a fantázia képződményeitől (puszta képmások) az érzetadatok hatása és a szabályszerű ismétlődésének halovány kritériumai különböztetik meg. Mivel az érzékelés megbízhatóságát illetően nem rendelkezünk más kritériummal az elme afficiálásán kívül, nem kizárt, hogy az elmében generált ideák kisebb vagy nagyobb mértékű illúziók szinterévé változtathatók az egész tapasztalati mezőt. Az absztrakt idea realitásának tagadása fokozza a felvázolt lehetőséget, mert Berkeley nominalizmusának tükrében, az idea általános jelentése pusztán használati módjának tulajdonítható, amikor valamely konkrét idea révén – eltekintve partikuláris aspektusaitól – általában próbálunk valamit bizonyítani.

Galilei és Newton a közvetlenül megtapasztalható anyagi testek létezését mindig adottnak vette, és a fizika elméleti meghatározásaira úgy tekintett, mint olyanokra, amelyek állandó viszonyban vannak az érzékelhető dolgokkal. Azzal, hogy tagadja az anyagi dolgok szerepét a megismerésben, Berkeley ismeretelmélete alapjaiban támadja a modern fizika előfeltevéseit. Az ilyen jellegű beállítódás „botrányos” egy olyan szellemi konjunktúrában, amely a természettudományok kibontakozásának korát éli, és megbízhatósága tekintetében az euklideszi geometriával egyenrangú félnek ismeri el a mozgástörvényeket matematikai formulákban rögzítő *philosophia naturalist*.

⁹ Berkeley a dolgok megismerését azoknak az ideáknak tulajdonítja, amelyek az érzéki benyomások erős lenyomatát hordják az elmében, szabályosan ismétlődve a tapasztalati mezőben.

¹⁰ George Berkeley: *Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről*. Ford. Fehér Márta. Bp. 1985. 177.

Ebben az összefüggésben Kant dogmatikusnak nevezi Berkeley filozófiáját, hiszen megfellebezhetetlen „tárgyi bizonyítékokat” hagy figyelmen kívül: „Hogyan lehetséges tiszta matematika? Hogyan lehetséges tiszta természettudomány? Minthogy e tudományok valóban léteznek, ezért velük kapcsolatban igazán úgy helyes föltenni a kérdést: hogyan lehetségesek; mert hiszen valóságos létezésük bizonyítja, hogy lehetségesnek kell lenniök.”¹¹ Ebből kifolyólag a filozófiára a megalapozás problémája hárul: a tapasztalás kimenetelében mind az érkeleléstől független, mind a fizikai valóságot meghatározó apodiktikus megismerés lehetőségét igazolnia kell.

A tiszta ész kritikája abból a felismerésből indul ki, hogy ha a tapasztaló szubjektum igazodik a külső dolgokhoz, akkor mindig fennáll a dolgok valóságos létezése és a róluk alkotott képzetek, illetve fogalmak közti törésvonalak kialakulásának lehetősége. Amennyiben a dolgok alkalmazkodnak a tapasztaló szubjektum felfogóképesességéhez, és egyfajta „preparációs” folyamaton mennek át, a szétesés veszélye lényegesen csökkenne, mert megjelenítésük az észleleti mezőben az értelem fogalmi rendszerével összhangban történne. Ha a tapasztalás folyamatában kimutathatók minden tapasztaló szubjektumra egyaránt érvényes feltételek, ha egy általános és szükségszerű struktúra bármilyen konkrét tapasztalatot megelőz és meghatároz, ez elégséges feltétel lenne ahhoz, hogy a világról közösen birtokolt és megegyező ismereteket szerezzünk, és az objektivitás követelményének eleget tegyünk.

A kanti álláspont elfogadja, hogy a dolgokat önmagukban nem ismerhetjük meg, csak jelen-ségeként birtokolhatjuk őket, úgy, ahogyan számunkra megjelennek. Mivel az észlelt tárgyakat tér- és időbeli képződményekként tapasztaljuk, a tér és az idő nem a dolgok tulajdonságai, hanem a *conditio humana* sajátságos észlelésmódjai, hogy a dolgokat térben helyezi el, és időbeli folyamatoknak veti alá. A dolgok megjelenítése csupán előfeltétele a dolgok megismerésének, mert a megismerés fogalomhasználatot involvál, és a tapasztalás az érzetadatok értelemszerű megragadásával teljesül be.

Kantnak tehát bizonyítania kell, hogy érzékelés és értelem lényegszerűen összetartozik, mert másképp folyamatosan kísértenek a „tartalom nélkül üres a gondolat, fogalom nélkül vak a szemlélet”¹² formájában megfogalmazott fikciószerű, valamint a radikálisan kontingens megismerés zsákutcai. A passzív-receptív és a spontánul-aktív képességeket a legáltalánosabb és legerendőbb szinten kell összeegyeztetnie ahhoz, hogy a konkrét szituációkban állandóan létrejövő szintézisre következtessen, valamint az érzékelésben létrejövő sokféleséget a megismerést irányító alapelveknek feleltesse meg: „miért és hogyan van az, hogy a tapasztalatban mutakozó adottság szükségszerűen ugyanazoknak az elveknek van alávetve, mint amelyek a priori módon irányítják képzeteinket? Ez a jog kérdése.”¹³

A *quid juris* kérdésköre a kategóriák jogszerű használatára összpontosít. A kategóriák az érzéki megismerés legáltalánosabb fogalmai, de mivel nem olvashatók le közvetlenül a jelenségekről, „dedukciójuk” azt kell igazolja, hogy a tapasztalat lehetőségfeltételei tartalmazzák alkalmazásuk elveit, mind a receptivitás, mind a spontaneitás vonatkozásába. Ahhoz, hogy a tudat egységfunkcióiként a tapasztalat kimenetelét irányítsák, már a megismerő szubjektum ős-mozzanata kell tartalmazza a számukra nélkülözhetetlen állandó jellegű tárgyi pólust. Kant

¹¹ Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kiss János. Szeged 1995. 66.

¹² Uo. 106.

¹³ Gilles Deleuze: *Hume és Kant*. Ford. Ullmann Tamás. Bp. 1998. 218–219.

azzal egészíti ki a tudatcentrikus cogito érvet – egyszersmind megelőlegezve a *minden tudat tárgy tudat* husserli fenomenológia alaptételét –, hogy a tapasztaló tudat önevidenciájához odarendeli a szükségszerű tárgyi korrelátumot. Az appercepció eredendő egységében egyszerre adódik a transzcendentális tudat és a transzcendentális X tárgy, a konkrét tulajdonságok nélküli formális egység, amely minden tudattevékenységnek a priori tárgyi referenciát biztosít.

A tárgyi korrelátum fogalombeli *rekogníció*jának beteljesülése a képzelőerő közreműködését feltételezi. Az utóbbi „az emberi lélek alapképessége”,¹⁴ amely egyfelől érzéki természetű, mert a szemléleti sokaságot egyetlen látványban foglalja össze, és a szemléleti formák általános feltételeinek rendeli alá, másfelől pedig intellektuális, mivel reflexió által az érzékelés szintézisét a fogalmi egységre vonatkoztatja. Az *A dedukció*¹⁵ szövege szerint az érzéki sokféleség látványszerű összekapcsolása az *apprehenzió* vagy a produktív képzelőerő műve, amelyet közvetlenül kísér a reprodukció szintézise; ha nem birtokolnánk az újra-megjelenítés képességét, a tárgy előbb észlelt aspektusai elenyésznének, és nem alkothatnánk teljes képet a dologról.

A dedukció kapcsán kibontakozó képességek összefüggését Kant a következőképpen foglalja össze: „az igazi tapasztalat a jelenségek apprehenziójából, asszociációjából (reprodukciójából) s végül rekogníciójából áll, az utóbbi, mely a legmagasabb rendű (a tapasztalat csupán empirikus elemei közül), olyan fogalmakat tartalmaz, amelyek a tapasztalat formális egységét és vele együtt az empirikus megismerés minden érvényességét (igazságát) lehetővé teszik. A sokféleség rekogníciójának ezen okai, amennyiben csupán általában egy tapasztalat formájára vonatkoznak, a kategóriák.”¹⁶ Az eredendő struktúraegységet fentről lefelé igazoló vonulat, az eredendő appercepcióból indul ki, amely az általában vett tárgy és a tiszta értelmi fogalmak szükségszerű kapcsolatának alapja. Ez minden fogalomhasználat lehetőségfeltétele, és alapvető követelményként határozza meg, hogy a tárgyismeret folyamatában a dolgokat azonosnak gondoljuk el, és egységesnek jelenítsük meg. A tárgy fogalmában aspektusainak sokasága kapcsolódik össze, és így alakul ki a tárgy szemléleti beteljesülése. A másik út az empiriával veszi kezdetét, ahol a képzelőerő aktív képessége úgy kapcsolja össze az érzéki sokféleséget, hogy alkalmassá teszi a fogalombeli felismerésre. Ezen a ponton Kant szembesül az inkonzisztens¹⁷ tapasztalati sorok kialakulásának lehetőségével, és ezért a képzetek asszociációjának elméletét az *affinitás* tézisével egészíti ki. Affinitásuk révén a receptivitásban felfogott benyomások homogén élményekké válnak, és ennek tulajdonítható, hogy minden partikuláris elmeállapot egyetlen tudathoz tartozik. Következésképpen az empirikus tartalmak az appercepcióban egyesülnek, és a szemléletek a tiszta fogalmi struktúrára vonatkoztathatók.

Habár az 1781-es kiadás kimutatta, hogy appercepció és érzékelés kölcsönösen egymást fundálják, a hat évre rákövetkező változat lényegesen modifikálja a kategóriák dedukciójának arculatát. A változásokat részben Berkeley kényszeríthette ki, aki a képzelőtehetségről a következőket állítja: „felfogóképességem vagy képzelőerőm nem terjed túl a valódi létezés vagy észlelés lehetőségén”.¹⁸ Az *A dedukció* csak annyiban változtat ezen, hogy elismeri a külső dolgok létezését. Az elismerés azonban nem bizonyítás, mert ha a képzelőerő szintézise azonos a

¹⁴ Uo. 660.

¹⁵ *A tiszta és kritikája* első kiadásának dedukció fejezete.

¹⁶ I. Kant: *i. m.* 661.

¹⁷ „...s akkor egészen véletlenszerű volna, hogy a jelenségek az emberi megismerés összefüggésébe illeszkednek.” Uo. 659.

¹⁸ G. Berkeley: *i. m.* 178.

valódi dolgok megjelenítésével, akkor a tudat tárgyainak *esse*-jük egyszersemind *percipi*-jük is, avagy a *percipi* nem más, mint az *esse*. Amennyiben a tárgyi referenciát konstituáló képzelőerő függetlenül működik, megtörténhet, hogy az egymástól elkülönülő szubjektív észlelési sorok ne az ugyanarra objektíve tapasztalható világra vonatkozzanak.

A véletlenszerűen kialakuló tapasztalatok mentén hatalmasodik el az objektivitás problémája az 1787-es kiadásban. Míg az első kiadás a hangsúlyt a képzelőerő önálló szintézisére fektette, a *B dedukció* kiélezi a szemlélet-fogalom dualitást azért, hogy a képzetalkotás képességét az értelem működésének alárendelje: „...az apprehenzió empirikus szintézise szükségszerűen meg kell feleljen az apprehenzió intellektuális szintézisének.”¹⁹ Amennyiben az értelmi egybekapcsolást végrehajtó *synthesis intellectualis* a képszerű *synthesis speciosa*-t szervezi, az értelem objektiváló egysége elégséges garancia, hogy egyetlen objektív világot konstituáljon.

Az új elmélet az értelem általánosságának megfelelő feltételt kell kimutasson az érzékelés oldalán. Ezért Kant ismét a tudat eredeti mozzanatához folyamodik, és azt fejt ki, hogy az időbeli jelleg minden elmeállapot nélkülözhetetlen eleme: „a »Gondolkodom« létezősem meghatározásának aktusát fejezi ki. A létezés tehát már adva van e tétel által, de még nincs adva a mód, ahogyan létezősemet meg kell határoznom, azaz ahogyan a hozzá tartozó sokféleséget meg kell határoznom önmagamban. Ehhez önszemlélet kell, melynek alapja egy a priori módon adott forma, az idő: az utóbbi érzéki természetű, és a meghatározandó receptivitásához tartozik.”²⁰ Az idő tehát a belső érzék formája, a jelenségek affinitása időhorizontokban képződik. A tapasztalatok kialakulását időviszonyok határozzák meg, és az értelem alapvető funkciója lesz, hogy időbeli rendet hozzon létre a szemléleti sokaságban: „az értelem tehát nem találja készen a belső érzékben a sokféleség összefüggését, hanem létrehozza a szintézist a belső érzék afficiálása útján.”²¹ Mivel az értelem legáltalánosabb szinten a kategóriákat mozgatja, azt kell kideríteni, miként lehetséges a kategóriális időmeghatározás.

A kanti konstrukció záróköveként is felfogható sematizmuselmélet a fogalmak használatának feltételeit rögzíti, ami egyúttal három kérdés taglalását feltételezi: mi kapcsolja össze az empirikus fogalmakat az érzékelésben adódó sokasággal, milyen módon rendelhetők empirikus fogalmak kategóriák alá, és hogyan kapcsolhatók a kategóriák össze az idővel. A fejtegetések az ítélőerő tanával kezdődnek, melynek alapvető funkciója az egyedi eseteket besorolni, azaz eldönteni, „hogy valami egy bizonyos szabály alá tartozik-e vagy sem”.²² Azért van szükség erre a képességre, mert az értelem alkotta szabályok alkalmazásáról az értelem nem alkothat szabályt, hiszen a végtelen regresszus veszélye fenyegetne. Következésképpen, az értelem *in abstracto* képes belátni valamit, de az egyedi esetek *in concreto* besorolása valamelyik szabály alá az ítélőerőre tartozik, mint „sajátos tehetség, amelyet csak gyakorolni lehet, megtanulni nem.”²³

Ahhoz, hogy a fogalomhasználat ne véletlenszerűen történjen, az ítélőerő sémákra támaszkodik. Kant következőképpen határozza meg a sematizmus szerepét a megismerésben: „... [a sémák] adják meg kizárólag az egyedüli feltételeket, melyek lehetővé teszik, hogy a fogalmak tárgyakra vonatkozzanak, s ennél fogva jelentéssel rendelkezzenek”.²⁴ Mivel alapvető

¹⁹ I. Kant: *i. m.* 163.

²⁰ Uo. 160.

²¹ Uo. 158.

²² Uo. 169.

²³ Uo. 170.

²⁴ Uo. 177.

különbség van kategória és empirikus fogalom közt, az értelem fogalmait mozgató sematizmusnak is különbséget kell tennie empirikus és transzcendentális séma közt.

Az empirikus séma megteremti a fogalom számára megfelelő látványt, a kutya esetében „képzelőtehetségem általánosságában meg tudja rajzolni egy négylábú állat alakját, anélkül hogy egy különös alakra kellene korlátozódnia”.²⁵ Ennek alapján, a séma nem pusztán képmás, hanem egyfajta szabályosság, amely a fogalomnak megfelelő képmások sorát fundálja, és van annyira jellegzetes, hogy megkülönböztesse azokat más fogalomhoz tartozó képmások sorától. Azzal, hogy minden fogalomhoz odarendeli a képmásalkotás szabályát, Kant egyszersmind cáfolja a hasonló megjelenítések absztrahálásból származó tartalmilag szegényes ideák elméletét.

A transzcendentális séma a kategóriákat az időre vonatkoztatja, ezáltal a szükségszerű érzéki feltételt biztosítva számukra. A háttérszerepet betöltő kategoriális időmeghatározások az egyáltalában vett tárgyiság horizontját képezik meg azzal, hogy a kategóriák szervezik az érzéki modifikációk útján létrejövő tapasztalatok kialakulását. Ezért a transzcendentális időmeghatározások az empirikus sémák alapjai, mind a megérezkítés, mind a fogalomhasználat vonatkozásában: a valóságos dolognak mindig valamilyen időtartamra kiterjedő szubsztanciajelleggel tulajdonítunk, az egyidejűen létező tárgyak a kölcsönviszony kategóriáját feltételezik, az állapotmódosulásokat időben lezajló ok-okozat kapcsolatként értelmezzük.

Az eddigi fejtegetéseket összegezve, a sematizmus képessége két lényeges mozzanatot teljesít a fogalomhasználat vonatkozásában. Számot ad egyrészt az *illesztés* problémájáról azáltal, hogy az érzékelés adatait a fogalombeli felismerésnek megfelelően szervezi és csoportosítja. A sémák közreműködésével a tapasztalatban használt fogalmak mindig rendelkeznek érvényes referenciával, a sémák finalizálják az értelem fogalmait az érzékelésben keletkező sokaságra. Másrészt a sematizmus által involvált szabályosság fundálja a tapasztaltban érvényes *logikai rend* kialakulását: a tárgyért a kerek tárgyak osztályába soroljuk, a kerekiséget a kör tiszta geometriai fogalma alá rendeljük, míg a kört a mennyiség kategóriájának szubszumáljuk.

A sémák folyamatosan ismétlődő és illesztő működésével a mindent megelőző kategoriális struktúra olyan horizontot képez, amelyben az időbeli módosulás értelemszerűen felfogható, rendszeres és kiszámítható tapasztalatokat idéz elő. Ahhoz, hogy a tapasztalat szubjektív útvonala egy objektív világon keresztül vezessen, az utóbbit mindig azonosnak kell elgondolnunk. A szubsztancia időbeli megmaradásának elve teszi lehetővé, hogy privát észlelésünktől független tárgyakat tapasztaljunk, amelyek újra előfordulnak a különböző időben történő észlelési folyamatokban. Ha a tárgyak és az események egy, azonos, tartósan fennálló térbeli kerethez tartoznak, és azon belül mennek végbe, az egyetemes időmeghatározások alapján szükségszerű sorrend fog megnyilvánulni az objektív egymásra következtetés és az objektív együtt létezés empirikus megismerésében. Amennyiben az objektív változások észleleti sorrendje egyetemesen meghatározott, a szubjektív tapasztalás kényszerítve van a betartására.

A kategoriális szemléletben érvényesülő objektív meghatározások adják a tapasztalat tárgyrendjét, a tudományok ennek a struktúrának az alapján határozzák meg a jelenségek világának törvényeit. Az euklideszi geometria a térbeli észlelés szabályait határozza meg, amihez még annyit kell hozzáfűznünk, hogy a mennyiségi megmaradás, a változás folyamatossága, valamint valamennyi anyagi részecske bármely időpontban egymással kölcsönhatásban álló elveinek

²⁵ Uo. 174.

igazolásával, „aki [...] a metafizika ezzel együtt járó értelmezését is elfogadja, csak gratulálhat Kantnak ahhoz, hogy milyen remekül rekonstruálta a newtoni fizika előfeltevéseit”.²⁶

A sematizmus biztosítja Kant számára az objektív valóság és a szisztematikus egység egybefüggését, ezzel megoldva a kopernikuszi fordulat elméleti megalapozásának nehézségeit. Fontosságát kiemelve – „... a sematizmus-fejezet arról árulkodik, hogy minden bizonnyal e tizenegy oldal alkotja *A tiszta ész kritikája* egész terjedelmes művének a *magvát*”²⁷ – mintha Heidegger szavai azt is megpendítenék, hogy e nagyon is eredeti megoldás működésképtelensége esetén a kanti építmény egészét alapjaiban rengetné meg. Ugyanis, Kant *ex nihilo* áll elő a sematizmus képességével, eredetéről csupán annyit mondva, hogy értelmünk sematizmusa „az emberi lélek mélyén rejtőző művészet, melynek valódi fogásait aligha olvashatjuk ki a természetből: soha nem tárulnak fel a szemünk előtt”.²⁸ Inkább posztulálja a képességet, többnyire attól a megfontolástól vezérelve, hogy az objektivitás kritériumainak megfelelően módjában álljon megkülönböztetni az igaz és illúziószerű észleleteket. De ha séma fogalommal és szemlélettel azonos realitását firtatjuk, nem kizárt, hogy a kanti sematizmus-elmélet pusztán elméleti fikcióként lepleződjék le.

The Critique of Pure Reason and the Establishing of Objective Knowledge

Keywords: Cartesian paradigm, objective knowledge, schematism, Kant

In the context of the Cartesian paradigm of establishing objective knowledge, Kant will attempt to prove that human experience is built through a *necessary connection* between an invariable idealistic frame and information data provided by our senses. Acknowledging the possibility of acquiring certain accurate information is followed by the issue of eliminating *illusions* and mental fictions.

Kant will attribute *schematism* the ability to oppose the danger of forming deeply subjective and random experiences, but postulating such an ability may be in itself a fiction generated by an explanatory necessity.

²⁶ Peter F. Strawson: *Az érzékelés és a jelentés határai*. Ford. Orosz István. Bp. 2000. 160.

²⁷ Martin Heidegger: *Kant és a metafizika problémája*. Ford. Ábrahám Zoltán. Bp. 2000. 121.

²⁸ I. Kant: *i. m.* 175.